

Sovětská národnostní politika vůči Kurdům v letech 1917-1956

Soviet Nationality Policy towards Kurds, 1917-1956

J. Otto Pohl

Independent researcher
Email: j.ottopohl@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.7160/KS.2022.190204cs>

J. Otto Pohl se věnuje výzkumu a psaní o sovětské národnostní politice od roku 1996. V roce 2004 získal doktorát z historie (Ph.D.) na School of Oriental and African Studies na Londýnské univerzitě. Vyučoval na univerzitách v Kyrgyzstánu, Ghaně a iráckém Kurdistánu. Jeho poslední knihou jsou *Years of Great Silence: The Deportation, Special Settlement, and Mobilization into the Labor Army of Ethnic Germans in the USSR, 1941-1955* (Léta velkého mlčení: Deportace, zvláštní osídlení a mobilizace do pracovní armády etnických Němců v SSSR, 1941-1955). Stuttgart: Ibidem Verlag, 2022.

Abstract

Soviet policy towards its Kurdish minority shifted from supporting their cultural development during the 1920s and early 1930s to a more repressive policy from 1937-1956 and then back again to a more favorable position. Soviet repression of its Kurdish population reached its height in November 1944 with the deportation of a significant number of them from the areas of Georgia bordering Turkey to Central Asia. Here they were placed under special settlement restrictions limiting their movement and suffered from material deprivations resulting in a significant number of deaths. This article focuses on Soviet policy towards its Kurdish minority from the time of the Bolshevik Revolution in 1917 until several years after the death of Stalin in 1956 when the Kurds in Central Asia were released from the special settlement restrictions.

Klíčová slova

Kurdové, Kazachstán, Kyrgyzstán, NKVD, zvláštní osadníci

Úvod

Kurdové v Sovětském svazu představují zajímavou případovou studii měnící se národnostní politiky sovětské vlády v letech 1917-1956. Sovětská politika vůči Kurdům nebyla konzistentní ani v čase, ani geograficky. Kurdové v různých oblastech SSSR zažívali v různých obdobích různé zacházení. Kolísavá a nejednotná sovětská politika vůči Kurdům v Arménii, Ázerbájdžánu, Gruzii, Kazachstánu, Kyrgyzstánu a Uzbekistánu znamenala, že ne se všemi Kurdy v SSSR bylo zacházeno stejně. Nejenže se politika v průběhu času měnila, ale jednotlivé republiky v Sovětském svazu mohly výrazně ovlivňovat místní zacházení s Kurdy podle národnostního klíče. Proto se i na počátku sovětské historie postojů a jednání

Ázerbájdžánské SSR a Arménské SSR vůči Kurdům výrazně lišily. V Ázerbájdžánu se místní úřady snažily Kurdy překlasifikovat na Ázerbájdžánce a poskytovaly jim jen málo kulturních institucí. Arménské vedení mělo ke své kurdské menšině podstatně pozitivnější postoj a politiku. Později, počínaje lety 1937 a 1944, se celková sovětská politika vůči Kurdům stala obecně represivnější. Zvláště tíživé byly vnitřní deportace v letech 1937 a 1944 a zvláštní omezení usazování zavedená po roce 1945. Většina Kurdů však nikdy nebyla vystavena nucenému přesídlení a mohla zůstat v Zakavkazsku v podstatě bez jakýchkoli potíží. To výrazně kontrastuje s osudem jiných národností, jako jsou Němci, Karačajové, Čečenci, Ingušové, Balkaři, Krymští Tataři a Meschetští Turci, kde byla těmto opatřením vystavena naprostá většina obyvatelstva. Po dubnu 1956 byli ti Kurdové, kteří žili v rámci zvláštních omezení pro osídlení, tohoto statusu s jeho přísným omezením pohybu a pobytu zbaveni.

Kurdové v SSSR

Kurdové v SSSR jsou potomky převážně migrantů z Osmanské a Perské říše na území, které se stalo Arménskou, Ázerbájdžánskou a Gruzínskou SSR. Významná kurdská migrace do této oblasti probíhala především od začátku rusko-perské války v roce 1804 až do konce první světové války v roce 1918.¹ Velké vlny kurdských migrantů do těchto oblastí přišly po jejich připojení k Ruské říši v roce 1874 a ještě v roce 1916.² Říjnová revoluce v roce 1917 přinesla radikální změny pro všechny národnosti v bývalém ruském impériu včetně Kurdů. Bývalá imperiální ruská politika vůči Kurdům a dalším neruským národům prošla v letech 1917 až 1956 pod novou sovětskou vládou řadou politických změn.

První úplné sovětské sčítání lidu proběhlo v roce 1926. Z něj vyplývají následující demografické údaje o kurdsém obyvatelstvu v SSSR. Za prvé rozdělilo sunnitské Kurdy a Jezídy do dvou samostatných kategorií. V Sovětském svazu bylo v této době napočítáno 54 662 Kurdů a 14 526 Jezídů.³ Toto rozlišení zmizelo v pozdějších sovětských sčítáních lidu. Kategorie Kurdů byla mezi jednotlivými sovětskými republikami rozdělena následujícím způsobem. V Ázerbájdžánu jich bylo 41 193, v Gruzii 7 955, v Arménii 3 025 a v Turkmenistáně 2 308.⁴ Převážná většina Kurdů v SSSR tak v době sčítání lidu v roce 1926 žila v Ázerbájdžánu. Naproti tomu většina těch, kteří byli klasifikováni jako Jezídi, v počtu

¹ AMOEV, Kerim Alikhanovitch, MOSAKI, Nodar. *Kurdy i ezidy v perepisyakh naseleniya Rossiyskoy imperii, SSSR i stran postsovetskogo prostranstva*. Moskva: TAUS, 2014, s. 4-5.

² AMOEV a MOSAKI, s. 5.

³ AMOEV a MOSAKI, s. 16-17.

⁴ AMOEV a MOSAKI, s. 16-17.

12 237 osob, žila v Arménii.⁵ Toto původní rozložení se do roku 1939 radikálně změnilo, když se počet registrovaných Kurdů v Ázerbájdžánu masivně snížil a v Gruzii a zejména v Arménii naopak zvýšil.

Většina Kurdů v Ázerbájdžánu, a tedy i většina Kurdů v SSSR v roce 1926, žila v Kurdistánském *ujezdu* neboli „Rudém Kurdistánu“ v okolí Lačinu mezi Náhorním Karabachem a hranicí Arménské SSR. V jeho hranicích žilo v roce 1926 celkem 37 182 Kurdů.⁶ Tato územní jednotka existovala šest let od roku 1923 do roku 1929.⁷ Název Kurdistán v názvu území byl však čistě geografický, nikoliv národní, jako byl Náhorní Karabach pro Armény v Ázerbájdžánu. Pro podporu kurdského jazyka a kultury tak neudělal téměř nic. Sovětská vláda v dubnu 1929 zrušila všechny *ujezdy* v SSSR a přešla na systém větších okruhů. Do května 1930 bylo území začleněno do Náhorněkarabašského okruhu, poté se na velmi krátkou dobu stalo Kurdským okruhem. Poté 23. července 1930 sovětská vláda všechny okruhy v SSSR zrušila.⁸ Poté Sovětský svaz nevytvořil žádné další území se slovem *Kurdistán* nebo *Kurdský* v názvu.

Alespoň malý rozsah výuky kurdštiny se začal realizovat v Ázerbájdžánu až po zrušení Kurdského okruhu. První výuka kurdského jazyka v Ázerbájdžánu byla zahájena až v roce 1933.⁹ Částečně to bylo způsobeno tím, že při sčítání lidu v roce 1926 bylo v Kurdistánském ujezdu zapsáno pouze 3 123 osob, tj. 8,4 % Kurdů, kteří hovořili kurdsky.¹⁰ Souviselo to však také se silnou nacionalistickou zaujatostí místního ázerbájdžánského vedení proti Kurdům a dalším etnickým a národnostním menšinám v republice. Výsledkem bylo, že vzdělávání v kurdsém jazyce bylo v Ázerbájdžánu zanedbáváno. Do roku 1938 se v kurdsém jazyce vzdělávalo pouze 808 žáků ve 12 různých školách v republice.¹¹ To byl jen jeden z aspektů politiky nucené asimilace, kterou ázerbájdžánská vláda prováděla vůči kurdskému obyvatelstvu ve 20. a 30. letech 20. století. Významnějším aspektem bylo masivní překlasifikování Kurdů na Ázerbájdžánce v období od sčítání lidu v roce 1926 do roku 1939.

Mezi sčítáními lidu v letech 1926 a 1939 se počet kurdské populace v Ázerbájdžánu výrazně snížil. Celkem se počet Kurdů v Ázerbájdžánu snížil ze 41 193 na 6 005, což představuje pokles o 84,5 %. Přitom celkový počet kurdských a jezídských obyvatel v SSSR

⁵ AMOEV a MOSAKI, s. 18.

⁶ YILMAZ, Harun. The Rise of Red Kurdistan. *Iranian Studies*, vol. 47, no. 5, 2014, s. 813.

⁷ YILMAZ, 802.

⁸ YILMAZ, 803-804.

⁹ YILMAZ, 820.

¹⁰ YILMAZ, 813.

¹¹ YILMAZ, 821.

klesl z 69 184 na 45 877 osob.¹² Absolutní pokles počtu obyvatel SSSR jako celku znamená, že migrace z Ázerbájdžánu do jiných oblastí SSSR včetně vnitřní deportace Kurdů do Kazachstánu a Kyrgyzstánu nemůže představovat většinu ztrát. Místo toho je zřejmým vysvětlením masivní přerazování osob z kategorie Kurdů do kategorie Ázerbájdžánců během sčítání lidu v roce 1939.

Na rozdíl od Ázerbájdžánu byly kulturní podmínky kurdské menšiny v Arménské SSR ve 20. a 30. letech 20. století podstatně lepší. V letech 1920-1935 Arménská SSR podporovala výuku, média a výzkum v kurdštině.¹³ Výuka kurdštiny byla v Arménii mnohem pokročilejší než v Ázerbájdžánu, a to i přes mnohem menší počet obyvatel. Již v roce 1921, tedy více než deset let předtím, než Ázerbájdžán zavedl výuku kurdštiny, existovalo v Arménii pět kurdských jazykových škol s 250 žáky.¹⁴ V roce 1934 se v Jerevanu, hlavním městě Arménské SSR, konala velká kurdologická konference.¹⁵ Z Arménie se dokonce vysílalo kurdské rozhlasové vysílání.¹⁶ Toto příznivé kulturní klima pro Kurdy v Arménii korespondovalo s výrazným nárůstem jejich počtu. Počet Kurdů v Arménii vzrostl z 3 025 v roce 1926 na 20 481 v roce 1939.¹⁷ Většinu z tohoto nárůstu, více než 12 000, lze vysvětlit reklasifikací Jezídů na Kurdy. K tomuto nárůstu však přispěla i migrace z Ázerbájdžánu. Převážnou většinu Kurdů v Arménii tvoří přinejmenším od 20. let 20. století spíše Jezídi než sunnité. Jejich klasifikace jako Kurdů vycházela především z jazykových důvodů.¹⁸ Nicméně zacházení s kurdskými mluvčími a kurdskou jazykovou kulturou v Arménii v raném sovětském období je v ostrém kontrastu s Ázerbájdžánem.

Represe a deportace

Během Velkého teroru v letech 1937-1938 se někteří Kurdové stali terčem represí, zejména ti, kteří žili v blízkosti íránských hranic, a příslušníci tamní elity. Sovětská vláda v této době zlikvidovala řadu kurdských škol, novin a dalších institucí a zatkla řadu příslušníků elity sovětských Kurdů.¹⁹ Na základě usnesení SNK č. 2123-420ss vyhlášeného 17. prosince 1936 deportovala také několik Kurdů z Arménie a Ázerbájdžánu do Kazachstánu. Dne 25. března 1938 GULag konstatoval, že tito Kurdové mají zakázáno opustit oblasti Kazachstánu, kam

¹² AMOEV a MOSAKI, s. 33.

¹³ LEEZENBERG, Michiel. "A People Forgotten by History": Soviet Studies of the Kurds. *Iranian Studies*, vol. 48, no. 5, 2015, s. 762.

¹⁴ LEEZENBERG, s. 755.

¹⁵ LEEZENBERG, s. 758.

¹⁶ LEEZENBERG, s. 762.

¹⁷ AMOEV a MOSAKI, s. 17.

¹⁸ AMOEV a MOSAKI, s. 31-34.

¹⁹ KASYMOV, Sulkhadin. Kurdy. Ocherk. In ALIEVA, S. U. (ed.) *Tak eto bylo. Natsional'nye repressii v SSSR., 1919-1952 gody*, vol. 1. Moscow: Insan, 1993, s. 97.

byli přesídleni. Neměli však žádné zvláštní komandanty, kteří by toto omezení pohybu vymáhali, a tak docházelo k útěkům. Mezi zaznamenanými útekami bylo 196 (54 rodin), které v létě 1938 uprchly z Kazachstánu zpět do Ázerbájdžánu.²⁰ Zpráva NKVD z 23. dubna 1939 uvádí 3101 (553 rodin) Kurdů deportovaných z Arménie a Ázerbájdžánu, kteří žili v Alma-Atské a Jihokazachstánské oblasti. Tito Kurdové byli obviněni z „kontrarevolučních zločinů“, pašování „kontrabandu“ a „banditismu“. Pracovali převážně v zemědělství, i když někteří byli zaměstnáni v gumárenských továrnách.²¹ Tato první vlna deportací byla charakteristická pro sovětské etnické přesídlování v polovině a na konci 30. let. Byla částečná a zaměřená na kurdské obyvatelstvo v pohraničních oblastech SSSR.

Kurdové v Gruzii byli v roce 1937 ušetřeni vnitřních deportací do Kazachstánu a Kyrgyzstánu, které postihly několik tisíc Kurdů v Ázerbájdžánu a Arménii. Kurdské obyvatelstvo v Gruzii bylo v drtivé většině sunnitské a soustředilo se v pohraniční oblasti s Tureckem kolem Meschetie a Adžárie. Počet Kurdů v Gruzii vzrostl ze 7 955 při sčítání lidu v roce 1926 na 12 915 při sčítání lidu v roce 1939.²² Většina kurdského obyvatelstva v Gruzii byla v listopadu 1944 násilně přesídlena do Kazachstánu, Kyrgyzstánu a Uzbekistánu. Významná menšina nacházející se daleko od hranic s Tureckem však mohla zůstat bez jakýchkoli omezení.

Kurdové spolu s Meschetskými Turky a Hemšiny nebyli prvními etnickými skupinami, které Stalinův režim z Gruzie vyhnal. Sovětské etnické čistky v Gruzii začaly již v roce 1941 deportací sovětských občanů německé národnosti v říjnu 1941. Státní výbor obrany nařídil deportaci těchto Němců rozkazem GKO č. 744 z 8. října 1941.²³ Násilný odsun Němců v Gruzii do severního Kazachstánu v druhé polovině tohoto měsíce poskytl gruzínské NKVD cenné zkušenosti s organizací takových operací.²⁴ K 1. lednu 1942 bylo z Gruzie vystěhováno celkem 20 423 etnických Němců 12 vlakovými ešelony z celkového počtu 799 459 vnitřně vysídlených Němců 344 vlakovými ešelony v SSSR v roce 1941.²⁵ Toto první masivní válečné přesídlení výrazně snížilo etnickou rozmanitost evropských oblastí SSSR včetně Gruzie.

Sovětský stát deportoval etnické Němce údajně z preventivních důvodů, aby jim zabránil ve spolupráci s postupujícími vojenskými silami nacistického Německa. Stalinův

²⁰ POBOL, N. P., POLIAN, P. M. (eds.), *Staliniskie deportatsii 1928-1953, Dokumenty*. Moscow: Materik, 2005, s. 77-78.

²¹ POBOL and POLIAN, s. 77.

²² MOSAKI and AMOEV, s. 32.

²³ GARF (Státní archiv Ruské federace) f. 9479, o. 1, d. 83, l. 205.

²⁴ GARF f. 9479, o. 1, d. 86, ll. 77-87.

²⁵ GARF f. 9479, o. 1, d. 83, l. 203.

režim obviňoval povolžské Němce z toho, že čekají na rozkazy z Berlína k odpálení náloží.²⁶ Toto preventivní zdůvodnění nuceného odsunu etnických Němců kontrastuje s oficiálními důvody deportace Karačajů, Kalmyků, Čečenců, Ingušů, Balkarů a Krymských Tatarů. Ti všichni byli obviněni z kolaborace s německými okupačními silami. Jejich vnitřní deportace lze tedy označit za trestné, i když zločiny, z nichž byli hromadně obviněni, byly falešné. Deportaci Turků, Kurdů a Hemšinů naopak navrhl Berija Stalinovi jako způsob posílení bezpečnosti gruzínské hranice s Tureckem. Berija výslovně obvinil Turky, Kurdy a Hemšiny, že se postavili na stranu tureckých zpravodajských služeb proti SSSR.

Dne 24. července 1944 zaslal šéf NKVD Lavrentrij Berija Stalinovi zprávu o situaci muslimského obyvatelstva v pohraniční oblasti Gruzie a Turecka, která zahrnovala Turky a Hemšiny i Kurdy. Tato zpráva obviňovala toto obyvatelstvo, které Berija považoval za bezpečnostní hrozbu pro SSSR, z jednání ve prospěch tureckých zpravodajských orgánů a dalších zločinů. K vyřešení tohoto problému doporučil Berija Stalinovi jako šéf GKO (Státního výboru obrany), aby těchto 16 700 domácností (86 000 osob) bylo násilně přesídleno do Kazachstánu, Uzbekistánu a Kyrgyzstánu. Místo nich navrhl usadit 7 000 domácností z kolchozů s nedostatkem půdy v Gruzii. Níže uvádím překlad z ruštiny.

Výbor pro obranu státu - 24. července 44

Soudruh Stalin, I. V.

V okresech Gruzínské SSR, které hraničí s Tureckem, žije turecké obyvatelstvo.

Značná část tohoto obyvatelstva, mající příbuzenské vztahy s obyvateli příhraničních oblastí Turecka, po mnoho let projevovala úmysly emigrovat, zabývala se pašováním kontrabandu a sloužila tureckým zpravodajským orgánům jako zdroj verbování špionážních živlů a nastrčených banditských skupin.

S cílem zlepšit bezpečnost státních hranic SSSR v úseku Gruzínské SSR považuje NKVD SSSR za účelné přesídlit z Achalcichského, Adingenského, Aspindzského, Achalackého a Bogdanovského okresu a několika vesnic Adžárské ASSR 16 700 domácností Turků, Kurdů a Hemšinů v celkovém počtu 86 000 osob do oblastí v Kazašské, Uzbecké a Kyrgyzské SSR.

²⁶ RGASPI f. 17, o. 3, d. 1042, l. 112.

Po přesídlení Turků se považuje za účelné, aby do těchto okresů bylo posláno 7 000 domácností z kolchozů, které mají málo půdy v jiných okresech Gruzínské SSR.

Zároveň NKVD v těchto úsecích hranic podnikne zvláštní opatření k posílení pohraničního režimu.

Tento projekt je na základě vašeho rozhodnutí předkládán k rozhodnutí Státnímu výboru obrany.

Opatření budou koordinována s TsK KP (b) Gruzie a SNK Gruzínské SSR.

Lidový komisař vnitra

Svaz SSR

L. Berija²⁷

Tato Berijova zpráva Stalinovi brzy vedla k usnesení Státního výboru obrany, které nařizovalo přesídlení Turků, Kurdů a Hemšinů z oblastí Gruzie sousedících s Tureckou republikou. Toto usnesení se velmi podobalo předchozím deportačním příkazům, které vydávala sovětská vláda během druhé světové války v souvislosti s Němci, Karačaji, Kalmyky, Čečenci, Inguši, Balkary, Krymskými Tatary a dalšími.

Mechanismus fyzického odsunu obyvatelstva z jejich vlastí do Kazachstánu a Střední Asie. Usnesení Výboru státní obrany č. 6279ss nařizovalo vnitřní deportaci Turků, Kurdů a Hemšinů z Gruzínské SSR do Kazašské, Kyrgyzské a Uzbeké SSR. Dekret se zavazoval posílit bezpečnost hranic Gruzínské SSR násilným přesídlením tohoto obyvatelstva, jehož počet se odhadoval na 86 000 osob. Toto rozdělení bylo provedeno následujícím způsobem: 40 000 do Kazachstánu, 30 000 do Uzbekistánu a 16 000 do Kyrgyzstánu. Zbytek rezoluce přidělil odpovědnost za shromažďování, deportaci a přesídlení Turků, Kurdů a Hemšinů a nakládání s jejich majetkem v Gruzii různým sovětským lidovým komisariátům, především NKVD. Každá rodina si s sebou měla vzít 1000 kg domácích potřeb, jako je oblečení, obuv, talíře, zemědělské nářadí a zásoby potravin. Sovětská vláda měla vytvořit komise, které by ocenily hodnotu majetku, který zůstal v Gruzii, jako je obilí, drůbež, dobytek, budovy, ovocné stromy a další nemovitý majetek a poukázky vydané k výkupu v Kazachstánu a Střední Asii. Usnesení pověřilo místní republikové úřady zajištěním bydlení pro přesídlené Turky, Kurdy a Hemšiny.²⁸ NKVD začala toto usnesení realizovat o pět měsíců později.

²⁷ GARF f. R-9401, o. 2, d. 66, l. 19.

²⁸ GARF f. R-9401, o. 2, d. 66, ll. 20-21.

Vnitřní deportace Meschetských Turků, Kurdů a Hemšinů z pohraničních oblastí Gruzie proběhla mezi 15. a 25. listopadem 1944. NKVD shromáždila toto obyvatelstvo, naložila je na vlakové ešalony a poslala do Kazachstánu, Kyrgyzstánu a Uzbekistánu.²⁹ Tímto masivním vykořeněním muslimského obyvatelstva od gruzínských hranic s Tureckem se sovětská vláda zbavila lidí, které podezřívala, že by v případě vojenského konfliktu mohli sympatizovat s Tureckem. Jedinou výjimkou v tomto etnickém čištění Meschetie a Adžárie od Turků, Kurdů a Hemšinů byly ženy provdané za Rusy, Gruzínce a další spolehlivé národnosti.³⁰ Výsledkem této etnické čistky bylo nucené přesídlení téměř všech více než 80 000 Meschetských Turků v SSSR, ale méně než čtvrtiny Kurdů v Sovětském svazu. Kurdové žijící ve vnitrozemí Gruzie, Arménie a Ázerbájdžánu byli v roce 1944 deportace ušetřeni.

Kurdové nebyli hlavním cílem deportací z pohraničních oblastí Gruzie v listopadu 1944. Namísto toho se Stalinův režim zaměřil na ně a na Hemšiny kvůli jejich domnělým vazbám na Turecko a na početnější populaci nedalekých Meschetských Turků. Převážná většina sovětských osobností zabývajících se Turky, Kurdy a Hemšiny sdružuje tyto tři národnostní skupiny do jedné skupiny. Například zpráva „Pohyb zvláštních osídlenců od okamžiku jejich přesídlení do současné doby určuje následující číselné údaje“ uvádí, že celkový počet Turků, Kurdů a Hemšinů deportovaných v roce 1944 činil 94 955 osob. K 1. červenci 1948 se tento počet snížil na 81 074 ztrátou 17 061 příslušníků dané skupiny.³¹ Převážnou většinu těchto ztrát tvořila úmrtí v důsledku podvýživy, nemocí a zranění.

Kurdové stejně jako ostatní vnitřní deportovaní v SSSR velmi trpěli zimou, podvýživou a tyfem jak během přepravy z Kavkazu do Kazachstánu a Střední Asie, tak ještě více po příjezdu do nových destinací. Oficiální sovětské zprávy zaznamenaly, že během prvních čtyř let po přesídlení zahynulo 11,8 % deportovaných Turků, Kurdů a Hemšinů. Tato úmrtnost by byla mnohem vyšší, nebýt mimořádného poskytnutí tisíců tun potravin zvláštním osadníkům sovětskou vládou.³² Cílem těchto ustanovení bylo udržet zvláštní osadníky jako životaschopnou pracovní sílu, zejména ve venkovských oblastech Kazachstánu a Střední Asie.

Vyčlenit z této skupiny specificky kurdskou složku není vždy snadné vzhledem ke způsobu sovětské evidence, která obecně nerozlišuje početní rozdělení na Turky, Kurdy a

²⁹ BUGAY, Nikolay Fedorovitch. *Kurdskiy mir Rossii: Politiko-pravovaya praktika, integratsiya, etnikul'turnoe vozrozhdenie (1917-2010-e-gody)*. St. Petersburg: Alteyya, 2012, s. 163-165.

³⁰ BUGAY, N. F.; BROEV, T. M.; BROEV, R. M. *Sovetskie kurdy: vremya peremen*. Moscow: Kar, 1993, s. 75.

³¹ GARF F. R-9479, o. 1, d. 573, l. 286.

³² BUGAY, N. F.; BROEV, T. M.; BROEV, R. M., s. 84-85.

Hemšiny. Existují však výjimky a lze nalézt omezené množství konkrétních demografických údajů o deportovaných Kurdech. To není překvapivé, vzhledem k tomu, že Kurdové tvořili méně než 10 % z 94 955 muslimů deportovaných z Gruzie, přičemž naprostou většinu tvořili Meschetští Turci a Ázerbájdžánci. Kurdů bylo z těchto deportovaných celkem 8 694 a Hemšinů pouze 1 385.³³ Počet Kurdů deportovaných z Gruzie v roce 1944 představuje nejen malou menšinu z celkového počtu přesídlených během této konkrétní operace, ale také výraznou menšinu z celkového počtu Kurdů, kteří v té době na Kavkaze ještě žili, a to méně než čtvrtinu. Tvořila však významnou většinu Kurdů žijících v té době v Gruzii. Geografická poloha deportovaných Kurdů podél turecké hranice a jejich historické vazby na turecké sousedy se ukázaly být rozhodujícími faktory při rozhodování o jejich násilném přesídlení jako zvláštních osadníků do Kazachstánu, Kyrgyzstánu a Uzbekistánu.

Sovětská NKVD umístila Kurdy deportované z Gruzie v listopadu 1944 do míst jejich vnitřního vyhnanství v Kazachstánu, Kyrgyzstánu a Uzbekistánu s omezením zvláštního osídlení. Tato zákonná omezení se v SSSR vyvíjela od svého původního vzniku jako inovativní systém, který měl řešit masové deportace zemědělců označených za „kulaky“ na počátku 30. let 20. století a nedostatek infrastruktury nápravných pracovních táborů a kolonií pro jejich ubytování. Původní zvláštní osady pro vnitřně deportované „kulaky“ tvořily skutečně izolované osady nejprve na Dálném severu a na Urale a později v Kazachstánu a na Sibíři. Tyto izolované vesnice tvořily souostroví, abychom použili metaforu Alexandra Solženicyna, kterou Lynn Viola rozšířila o nápravné pracovní tábory GULag.³⁴ Ve 40. letech 20. století došlo k jasnému posunu ve speciální osídlovací skupině od deportovaných označovaných za třídní nepřátele, jako byli „kulaci“, k těm, kteří byli klasifikováni jako vnitřní nepřátelé nebo vlastizrádci. Znamenalo to také posun zvláštních osídlenců od lidí omezených na zvláštní osady k lidem žijícím v rámci zvláštních omezení osídlení v omezených konkrétních vesnicích, kde se obyvatelstvo skládalo ze směsi zvláštních osídlenců a svobodných sovětských občanů. K rozhodující změně charakteru zvláštních osídlenců v obou těchto aspektech došlo na podzim 1941 v souvislosti s masovým nuceným přesídlením sovětských občanů německé národnosti z evropských oblastí SSSR, zejména z Povolží, Krymu, severního Kavkazu, východní Ukrajiny a Zakavkazska na Sibiř a do Kazachstánu. Tento model pokračoval pozdějšími vnitřními deportacemi Karačajů v listopadu 1943, Kalmyků v prosinci 1943, Čečenců a Ingušů v únoru 1944, Balkarů v březnu 1944,

³³ BUGAY, Nikolay Fyodorovitch. *L. Beriya-I. Stalinu: "Soglasno Vashemu ukazaniyu..."*. Moscow: AIRO – XX, 1995, s. 169-170.

³⁴ LYNNE, Viola. The Other Archipelago: Kulak Deportations to the North in 1930. *Slavic Review*, vol. 60, no. 4 (Winter, 2001), s. 730-755.

Krymských Tatarů v květnu 1944 a nakonec Meschetských Turků, Kurdů a Hemšinů v listopadu 1944. Právě po těchto deportacích se zvláštní omezení osídlení kodifikovalo do několika standardizovaných právních předpisů, nikoliv do změti ad hoc vyhlášek a oběžníků. Usnesení č. 35, které je níže přeloženo z ruštiny, stanovilo právní postavení všech zvláštních osadníků v SSSR na jediné stránce. Výslovně se v něm upozorňuje na právní postižení, které je odlišovalo od ostatních sovětských občanů a označovalo je za vymezenou třídu lidí s horšími právy ve srovnání s většinou obyvatelstva SSSR. Odsouzení milionů lidí do tohoto postavení na základě jejich rodové příslušnosti jasně porušovalo sovětskou ústavu z roku 1936, která zakazovala jak kolektivní tresty, tak diskriminaci na základě národnosti (nacionalnost').

Rada lidových komisariátů Svazu SSR

Usnesení č. 35

Od 8. ledna 1945 Moskva, Kreml

O právním postavení zvláštních osadníků

Rada lidových komisariátů Svazu SSR USNESENÍ:

1. Zvláštní osídlenci požívají všech práv občanů SSSR, s výjimkou omezení, stanovených v tomto usnesení.

2. Všichni práce schopní zvláštní osídlenci jsou povinni být zaměstnáni společensky prospěšnou prací.

Za tímto účelem mají místní sověty dělnických zástupců v koordinaci s orgány NKVD organizovat pracovní opatření zvláštních osídlenců v zemědělství, průmyslových podnicích, stavebnictví a hospodářských družstevních organizacích a institucích.

Porušení pracovní kázně zvláštními osídlenci se trestá podle platných zákonů.

3. Zvláštní osadníci nemají právo bez povolení zvláštního velitele NKVD se zdržovat mimo hranice oblasti osídlení, kterou obsluhuje jejich zvláštní velitel.

Dobrovolná nepřítomnost za hranicemi regionu osídlení, obsluhovaného zvláštním komandantem, bude považována za útěk a bude posuzována jako trestně právní záležitost.

4. Zvláštní osadníci - hlavy rodin nebo osoby je zastupující jsou povinni do tří dnů hlásit zvláštnímu veliteli NKVD všechny události, které mění složení rodiny (narození dítěte, úmrtí člena rodiny, útěk apod.).

5. Zvláštní osadníci jsou povinni přísně dodržovat stanovený režim a společenský řád v místech osídlení a plnit všechny příkazy zvláštního velitele NKVD.

Porušení režimu a společenského pořádku v místech osídlení ze strany zvláštních osadníků podléhá správní sankci ve formě pokuty do 100 rublů nebo zatčení do pěti dnů.

Zástupce předsedy Rady lidových komisariátů Svazu SSR V. Molotov
Správní záležitosti Rada lidových komisariátů Svazu SSR J. Čadajev³⁵

Omezení pro zvláštní osídlence, zejména pro ty, kteří patřili k deportovaným na základě své národnosti, se v roce 1948 výrazně zpřísnila. V reakci na útky zvláštních osídlenců vydal Nejvyšší sovět SSSR *Ukaz*, podle kterého bylo přesídlení vnitřně deportovaných národností trvalé a útěk se trestal 20 lety nucených prací. Svobodným občanům, kteří pomáhali příslušníkům deportovaných národností vrátit se do jejich předchozích sídelních oblastí, hrozilo pět let vězení. Kurdové nejsou v tomto dekretu zmíněni. V oběžníku MVD z 22. prosince 1948 jsou však Kurdové výslovně zmíněni jako osoby podléhající všem omezením obsaženým v *Ukazu*.³⁶ Vytvoření stálé třídy občanů s omezenými právy kvůli jejich etnickému původu v SSSR představovalo vytvoření systému diskriminace, který se v mnohém podobal apartheidu v Jihoafrické republice.³⁷

UKAZ

Prezidium Nejvyššího sovětu SSSR

O trestní odpovědnosti za útěk z míst povinného a nařízeného usídlení osob vyhnaných do vzdálených oblastí Sovětského svazu v období války za vlast.

S cílem zpřísnit režim usídlení osob vysídlených nejvyššími orgány SSSR v období Vlastenecké války Čečenců, Karačajů, Ingušů, Balkarů, Kalmyků, Němců, Krymských Tatarů a dalších, u nichž v době jejich přesídlení nebyla stanovena délka jejich vyhnanství, stanoví,

³⁵ ZEMSKOV, Viktor Nikolaevitch. *Spetsposelentsy v SSSR*. Moscow: Nauka, 2005, s. 120-121.

³⁶ BUGAI, BROEV, a BROEV, s. 87-88.

³⁷ POHL, J. Otto. Soviet apartheid: Stalin's ethnic deportations, special settlement restrictions, and the labor army: The case of the ethnic Germans in the USSR. *Human Rights Review*, 2012, vol. 13, no. 2, s. 205-224.

že osoby přesídlené do vzdálených oblastí Sovětského svazu na základě dekretů osob ve vrcholném vedení jsou navždy vyhnány, bez práva návratu do míst jejich předchozího pobytu.

Za dobrovolné opuštění (útěk) z míst povinného usídlení budou ti vyhnanci, kteří se proviní, stíháni pro trestné činy. Je stanoveno, že trestem za tento trestný čin je 20 let těžkých prací.

Případy související s útekem vyhnanců budou projednávat zvláštní komise ministerstva vnitřní SSSR.

Lidé, kteří se proviní ukrýváním vyhnanců, útekem z míst povinného usídlení nebo napomáháním jejich útěku, udělováním povolení k návratu vyhnanců do míst jejich předchozího pobytu a poskytováním pomoci při ubytování v místech jejich předchozího pobytu, podléhají trestním sankcím. Stanoví se, že trestem za tento trestný čin je odnětí svobody na dobu pěti let.

Předseda Nejvyššího sovětu SSSR N. ŠVERNIK

Tajemník Nejvyššího sovětu SSSR A. GORKIN

Moskva, Kreml 26. listopadu 1948³⁸

Tato přísná právní omezení platila pro deportované Kurdy jedenáct let. Na Kurdy deportované z Arménie a Ázerbájdžánu v roce 1937 se tato omezení vztahovala současně. V Kyrgyzstánu čítal tento kontingent v roce 1944 812 osob.³⁹ V této době skončilo právní rozlišování mezi těmito dvěma skupinami deportovaných Kurdů ve Střední Asii.

K ukončení zvláštního režimu osídlení a částečnému obnovení právních práv Kurdů a dalších deportovaných národů v SSSR došlo několik let po Stalinově smrti 5. března 1953. Od prosince 1955 do července 1956 sovětská vláda systematicky ukončila zvláštní režim osídlení ve vztahu k většině národností vnitřně deportovaných během druhé světové války. Nejprve Němci, poté Kalmykové, následovali krymští Tataři, Turci, Kurdové, Hemšinové a Balkaři a nakonec Karačajové, Čečenci a Inguši.⁴⁰ Dne 28. dubna 1956 sovětská vláda propustila Kurdy spolu s tureckými Meschetinci, Krymskými Tatary a Balkary ze zvláštních omezení pro usazování. Nejvyšší sovět vydal k tomuto datu usnesení č. 136/142 „O zrušení omezení zvláštního osídlení od Krymských Tatarů, Balkarů, Turků - občanů SSSR, Kurdů, Hemšinů a členů jejich rodin, vyhnaných v období Velké vlastenecké války“. V důsledku tohoto usnesení se deportovaní Kurdové již nemuseli hlásit u zvláštních velitelů a mohli se pohybovat po

³⁸ ZEMSKOV, s. 160.

³⁹ BUGAI, BROEV, and BROEV, s. 80.

⁴⁰ ZEMSKOV, s. 251 a BUGAY, N. F. *Iosif Stalin-Lavrentiyu Berii: «Ikh nado deportirovat'...»: dokumenty, fakty, kommentarii.* Moscow: Druzhba Narodov, 1992, s. 270-275.

Kazachstánu a Střední Asii. Výslovně však zakazovala bývalým zvláštním osadníkům návrat na území, odkud byli násilně vysídleni, nebo požadovat jakoukoli náhradu za ztracený majetek.⁴¹ Toto částečné obnovení dřívějších práv umožnilo Kurdům v Kazachstánu, Kyrgyzstánu a Uzbekistánu zahájit proces integrace do místních ekonomik a společností v těchto regionech.

Závěr

Sovětská politika vůči Kurdům se v letech 1917-1956 vyznačovala nejednoznačností, geografickou diferenciací a náhlými pohyby směrem k represí a nucenému přesídlení významné menšiny obyvatelstva v roce 1937 a znovu v roce 1944. Část této roztříštěnosti politiky souvisí s rozdílnými zájmy a politikou republikových vlád v Ázerbájdžánu, Arménii a Gruzii. Výkyvy směrem k represivnímu přesídlování však souvisejí s obecnými sovětskými tendencemi represí vůči diasporám a geopolitickým napětím se sousedními státy, jako je Turecko a Írán. Kurdové jako diasporní skupina v SSSR bez uznaného autonomního národního území v jeho hranicích nebo mimo něj byli v neobvyklém postavení. Neexistence vnějšího státu je však do jisté míry chránila před mnohem důkladnějším a represivnějším zacházením uplatňovaným vůči etnickým Němcům, Polákům a Finům. Na kontinuu se Kurdové nejvíce podobají Řekům ve střední pozici mezi Němci na nejrepresivnější konci a Židy na nejméně represivním, pokud jde o sovětské zacházení s významnými skupinami diaspory v rámci SSSR.

⁴¹ BUGAI 1992, s. 273.

Seznam použitých zdrojů

- AMOEV, Kerim Alikhanovitch, MOSAKI, Nodar. *Kurdy i ezidy v perepisyakh naseleniya Rossiyskoy imperii, SSSR i stran postsovetskogo prostranstva*. Moskva: TAUS, 2014, pp. 4-5.
- BUGAY, N. F. *Iosif Stalin-Lavrentiyu Berii: «Ikh nado deportirovat'...»: dokumenty, fakty, kommentarii*. Moscow: Druzhba Narodov, 1992.
- BUGAY, N. F.; BROEV, T. M.; BROEV, R. M. *Sovetskie kurdy: vremya peremen*. Moscow: Kar, 1993.
- BUGAY, Nikolay Fyodorovitch. *Kurdskiy mir Rossii: Politiko-pravovaya praktika, integratsiya, ethnokul'turnoe vozrozhdenie (1917-2010-e-gody)*. St. Petersburg: Alteyya, 2012.
- BUGAY, Nikolay Fyodorovitch. *L. Beriya-I. Stalinu: "Soglasno Vashemu ukazaniyu..."*. Moscow: AIRO – XX, 1995.
- KASYMOV, Sulkhadin. *Kurdy. Ocherk*. In ALIEVA, S. U. (ed.) *Tak eto bylo. Natsional'nye repressii v SSSR., 1919-1952 gody*, vol. 1. Moscow: Insan, 1993.
- LEEZENBERG, Michiel. "A People Forgotten by History": Soviet Studies of the Kurds. *Iranian Studies*, vol. 48, no. 5, 2015, p. 762. DOI: <https://doi.org/10.1080/00210862.2015.1058636>
- LYNNE, Viola. The Other Archipelago: Kulak Deportations to the North in 1930. *Slavic Review*, vol. 60, no. 4 (Winter, 2001), pp. 730-755. DOI: <https://doi.org/10.2307/2697493>
- POBOL, N. P., POLIAN, P. M. (eds.), *Staliniskie deportatsii 1928-1953, Dokumenty*. Moscow: Materik, 2005.
- POHL, J. Otto. Soviet apartheid: Stalin's ethnic deportations, special settlement restrictions, and the labor army: The case of the ethnic Germans in the USSR. *Human Rights Review*, 2012, vol. 13, no. 2, pp. 205-224. DOI <https://doi.org/10.1007/s12142-011-0215-x>
- YILMAZ, Harun. The Rise of Red Kurdistan. *Iranian Studies*, vol. 47, no. 5, 2014, p. 813. DOI: <https://doi.org/10.1080/00210862.2014.934153>
- ZEMSKOV, Viktor Nikolaevitch. *Spetsposelelentsy v SSSR*. Moscow: Nauka, 2005.